

הכאה לצורך חינוך בהלכה

המקורות המחייבים הכאה

הכאת ילדים היא דבר שאינו מקובל כל כך בימינו, גם כאשר הדבר נעשה לצורך חינוכי. אולם בכמה מקומות בחז"ל אנו רואים שיש ענין להכות את הבנים: התורה (דברים יט, ה) מביאה כי החוטב עצים ביער שבשווגג הרג אדם חייב גלות: "וְאִשָּׁר יָבֵא אֶת רַעְהוּ בִיעַר לְחֹטֵב עֵצִים... וּמָצָא אֶת רַעְהוּ וְנִמֵּת - הוּא יָנוֹס אֶל אַחַת הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחָי". המשנה במכות (ח, ע"א) מביאה את דברי אבא שאול הלומד מכך שדווקא כאשר מדובר היה בעיסוק של רשות, כמו חטיבת עצים - אזי ישנה חובת גלות, אולם ההורג את בנו בשוגג - פטור מגלות אם הכה אותו לצורך חינוכו, כיון שזו הכאה של מצוה:

אבא שאול אומר: מה חטיבת עצים רשות - אף כל רשות, יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה את

תלמידו, ושליח בית דין

מהגמרא (ח, ע"א) עולה שלדעת רבא אפילו אם הבן מחונך כראוי בכל זאת יש ענין להכותו, וגם הכאה שכזאת נחשבת מעשה מצווה הפוטר מגלות:

אמר ליה ההוא מרבנן לרבא: ממאי דמחטבת עצים דרשות? (=מנין שחטיבת העצים הנזכרת בפסוק כוונתה לחטיבת עצים של רשות) דלמא מחטבת עצים דסוכה (=אולי מדובר בחטיבת עצים לבניית הסוכה שהיא מצווה)... ואפילו הכי אמר רחמנא: ליגלי!

אמר ליה: כיון דאם מצא חטוב אינו חוטב - לאו מצוה (=הרי אם מצא עצים חטובים לסוכתו אינו חייב לחטוב עצים לצורך הסוכה), השתא נמי לאו מצוה (=ומכך ראייה שגם כשאר אין עצים חטובים אין חטיבתם מצווה אלא 'הכשר מצוה' בלבד).

איתיביה רבינא לרבא: 'יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, ושליח בית דין' - לימא: כיון דאילו גמיר לאו מצוה, השתא נמי לאו מצוה! (כלומר: לפי מדד זה גם האב המכה את בנו אין בכך מצוה, שהרי אם הבן לומד טוב אין עליו מצווה להכות את הבן) **התם אף על גב דגמיר - מצוה** (=גם אם הבן לומד יש מצווה להכותו), דכתיב: 'יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך'.

הדר אמר רבא: לאו מילתא היא דאמרי' (רבא מביא מקור אחר לפטור מגלות של מי שהיה עסוק במצווה): 'ואשר יבא את רעהו ביער' - מה יער דאי בעי עייל ואי בעי לא עייל (כשם שיער' רשות להיכנס אליו), ואי סלקא דעתך מצוה, מי סגי דלא עייל?

מדוע יש להכות ילד שמתנהג כראוי? המאירי מסביר שהכוונה שהוא טוב באופן כללי אך יש מקום להכותו כדי לקדמו יותר: בן או תלמיד שהרגוהו האב או הרב... לא סוף דבר כשהוא צריך להנהגתו של אביו וללמודו של רבו, אלא אפילו למד או השלים עצמו במדותיו כן, שכל שהרב מוסיף בלמודו או האב בהנהגתו - עוסק במצוה הוא, שנאמר 'יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך'¹

הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה יו"ד ח"א סי' קמ) מסביר שכוונת הגמרא היא לילד שחזר למוטב לאחר שנהג שלא כהוגן, ולדברי הגמרא יש להענישו על התנהגותו הבעייתית בעבר כדי שידע שיענש אם יסור מדרך האמת. הענשה זאת מבוססת על המובא בבית יוסף (חו"מ, סי' תכ, בתחילתו) שיש אחריות למנוע אדם מלעבור עבירה על ידי שיכהו: "כתוב בתרומת הדשן סימן רי"ח: כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה - רשאי להכותו וליסרו כדי להפרישו מהעבירה, ואינו צריך להביאו לבית דין".

¹ הסבר נוסף מביא הערוך לנר' (מכות כב, ע"ב, ד"ה 'אשר') שמסביר שהמכות מכניעות את דעת הבן (ראה הסבר נוסף בגר"א למשלי יג, כד).

כמדומה שניתן להסביר באופן שונה: באמת מסקנת הגמרא היא שאין להכות בן הגון. כל דברי הגמרא באו רק כדחיה בעלמא, אך לבסוף הם נדחים 'הדר אמר רבא לאו מילתא'. אמנם לא כל הראשונים מסבירים כך², אך זו דחיה אפשרית.

המקורות השוללים הכאה

לעומת הגמרא במכות הרי שבמקומות אחרים בחז"ל אנו מוצאים גישה הפוכה: הגמרא בברכות (ז, ע"א) מביאה כי חינוך אמיתי אינו במכות:

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: טובה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות...

וריש לקיש אמר: יותר ממאה מלקיות, שנאמר: (משלי יז, י) 'תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה'

שכנוע וחינוך פנימי מועילים יותר מכל הכפיה החיצונית, כפי שמצאו שנים אחר כך חכמי החינוך המודרני:

יפה מרדות אחת בלבו של אדם יותר מכמה מלקיות – כאן הורונו חז"ל נועם דרך החינוך, כי לא במהלומות יחונך האדם, כי אם בדרכי נועם. והיראה האמיתית היא יראת הרוממות הבאה מצירוף האהבה הנאמנה. ועד הזמנים האחרונים לא ירדו חכמי הפדגוגיא (=החינוך) לזה, והיה דרך חינוכם רק במקל חובלים, עד הימים האלה שהנסינות הרבים הוכיחום להשכיל את אשר הורו לנו חז"ל ברוח קודשם (הרב קוק, עין איה, שם)

גישה זאת מתבטאת בבהירות בדבריו של הגאון הרב וינברג, בעל ה'שרידי אש'. אל הרב וינברג פנו הורים שראו שבנם סוטה מדרכם ומבלה את זמנו בעניינים בטלים של 'אחזית עיניים' (=קסמים). הם רצו למנוע ממנו בעזרת כפיה הלכתית את השימוש בחפציו האישיים המיועדים לעשיית הקסמים. הרב וינברג דן בתחילה בנושא ההלכתי, ומגיע למסקנה שכפיה זאת אינה אפשרית מהבחינה ההלכתית. בהמשך דבריו הוא מסביר בבהירות את הבעיה החינוכית בדרך זו:

הנה מצד ההלכה אין שום יסוד להדרת הבהן במכשירים שקונה לשימוש במשחק הנ"ל... והחפצים שקנה הבהן גם כן של הבהן ולא של האב, ואין לאב שום זכות על החפצים. כל זה הוא מצד ההלכה. אכן מטעמים פדגוגיים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבהן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כבוד תורתו את האיסור להכות בנו גדול, וצדק כבוד תורתו באומרו שלא דווקא מכה ביד, אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים שהכפיה או ביצוע רצון בכוח - מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יתר ונטיה למרידה. העצה הנאותה ביותר למצוא לנער זה עיסוק משעשע אחר, להעתיק את תשוקתו לשעשועים ממשחק זה... לעניינים אחרים מבלי שירגיש בכך (שרידי אש, ח"ב, סי' מט)

את הגישה המתנגדת לחינוך בעזרת מכות, יכולים אנו למצוא בעוד מקומות בדברי חכמינו:

אמתא דבי רבי חזיתיה להווא גברא דהוה מחי לבנו גדול (=השפחה של בית רבי ראתה גבר המכה את בנו הגדול), אמרה: ליהוי ההוא גברא בשמתא (אמרה השפחה: אותו אדם יהיה מנודה), דקעבר משום 'ולפני עור לא תתן מכשול'. דתניא: 'ולפני עור לא תתן מכשול' - במכה לבנו גדול הכתוב מדבר (מ"ק יז ע"א)

מדוע אמרה השפחה שיש לנדות את אותו אדם שהכה את בנו הגדול? הסיבה פשוטה: בן חייב לכבד את הוריו גם אם הם רשעים, ועליו להימנע מלפגוע בהוריו, לא רק בדיבור אלא אפילו במחשבה, וכמו שנאמר 'ארור מקלה אביו ואמו' (דברים כז, טז)³. אולם

² ראה ר' חננאל ותוס' שאנץ ולעומתם בריטב"א (שדייק כדבריו מרש"י) ומאירי.

³ כך עולה מהחיי"א (כלל סז, ג) שכתב שכבוד הורים הוא גם במחשבה, והוא ע"פ המובא בס' חרדים (פרק א, במ"ע התלויות בלב אות לה): "שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ, שזהו עיקר כבודם... ועל המבזה אביו ואמו בלבו בלבד... נאמר 'ארור מקלה אביו ואמו', ופירשו שאינו לשון קללה אלא לשון בזיון, ואשכחן בזיון בלב...". וכ"כ בחיד"א (שיר"ב ס' רמא, סק"ב) ובבא"ח (ש"ב, שופטים כג). אמנם בשערי תשובה (שער ג) משמע לענ"ד שהאיסור הוא דווקא במעשה: "ועל בטול מורא אב ואם שהיא מצות עשה, שנאמר 'ארור מקלה אביו ואמו', ענין 'מקלה' שמזלזל בכבודם ומפר מוראם, כמו שאמרו

בפועל על האב לחשוש שמא בנו לא יקיים את המצווה ואף יכה אותו בחזרה, ולכן יש בהכאת הבן משום 'לפני עיוור לא תתן מכשול'.

מקור נוסף הוא בגמרא במסכת גיטין (לו, ע"א) שם מובא שמלמד תינוקות שהכה את תלמידיו יותר מדי פוטר מעבודתו.

איסור ההכאה

על כל המקורות הללו יש להוסיף כי בהכאת אדם יש גם איסור גמור (כתובות לב, ע"א), וכפי שנפסק ברמב"ם:

אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחבירו, ולא החובל בלבד אלא כל המכה אדם כשר מישראל בין קטן בין גדול בין איש בין אשה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר 'לא יוסיף להכותו' (דברים כה, ג), אם הזהירה תורה שלא להוסיף בהכאת החוטא קל וחומר למכה את הצדיק (רמב"ם חובל ומזיק ה, א).

לפני שננסה לפתור את הסתירה שבין שתי הגישות בחז"ל, נעיין בסתירה שקיימת בין המקורות שבגישה השנייה: שפחתו של רבי אמרה שיש לנדות את האב המכה משום שעובר על 'לפני עוור'. מדוע היא לא הזכירה את הלאו החמור יותר של 'לא יוסיף להכותו'? הרי לאו זה חמור יותר, שכן יש בו מעשה וממילא גם מענישים עליו במלקות. יש שתירצו שהמכה את בנו כדי לחנכו אינו עובר ב'לא יוסיף להכותו'. מדוע? משום שאיסור זה קיים רק כאשר מדובר בהכאה ללא צורך. לעומת זאת הכאה כדי לחנך אין בה לאו זה. כך הוכיח הרלב"ח⁴ מלשון הרמב"ם **"כל המכה אדם כשר מישראל בין קטן בין גדול בין איש בין אשה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה"**⁵.

אמנם לענ"ד דרך זאת קשה, שהרי אם אנו חוששים שהבן יחזיר מכות לאביו, הרי שהמכה כלל אינה מחנכת את הבן אלא להיפך, וממילא המכה היא מיותרת, ויש בה גם לאו של 'לא יוסיף להכותו'.

לכן נראה לנו שבאמת המכה את בנו הגדול עובר גם ב'לא יוסיף להכותו' אלא שלמרות זאת השפחה הזכירה דווקא את הלאו של 'לפני עוור'. מדוע? משום שאמנם איסור 'לפני עוור' הוא קל מאיסור 'לא יוסיף להכותו', אולם במקרה שלנו הוא דווקא האיסור החמור: ראשית בגלל שאם הבן יכה את אביו ויעשה בו חבורה - יתחייב הבן מיתה (רמב"ם חובל ומזיק ד, ז). שנית – משום שהחשש כאן אינו רק שהבן יכה את אביו אלא שהדבר יגרום לבן למרוד באביו, דבר שעלול להביא לעזיבת כל דרך התורה והמצוות, כלומר מכים אותו בכוונה לחנכו, אבל למעשה עושים היפך החינוך.

יישוב הגישות המנוגדות

ראינו אם כן שתי גישות מנוגדות: לפי הגמרא במכות יש ענין להכות את הבן, גם כאשר הוא מתנהג כראוי. לעומת זאת לפי הגמרות במועד קטן, בברכות, ובגיטין יש פסול בהכאה. כיצד נסביר את הגישות ההפוכות? ראשית יש להעיר כי הגמרא במועד קטן עוסקת דווקא בהכאתו של בן גדול, אצלו יש חשש שיחזיר מכה, אולם היא מסכימה שהכאת בן קטן היא מעשה חיובי. מהו נקודת הגבול בין ילד קטן לילד גדול? יש שרצו לומר (בית יוסף יו"ד שלד; רמ"א יו"ד רמ, כ) שעד גיל 22 או 24 ניתן להכותו, אך הריטב"א (מו"ק יז, ע"א) מסביר שהדבר תלוי לפי התפתחותו של הילד: **"ונראים דברים דלא גדול גדול ממש אלא הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדיבור או במעשה, כי אפילו לא יהא בר מצוה אין**

רבותינו זכרונם לברכה 'איש אמו ואביו תיראו - איזהו מורא אב? לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו...'... ולפי ערוה"ש (רמא, ח) הכוונה דווקא לבזיון בדברים ולא לבזיון במחשבה, וכן נראה מהרמב"ם והשו"ע שלא הזכירו דין בזיון בלב, וברמב"ם הל' ממרים טו, כ (הובא בשו"ע רמא, ו) משמע שדווקא בזיון הניכר כלפי חוץ הוא עבירה [הערת עורך].

⁴ קונטרס הסמיכה, קונטרס ראשון, דף ס ע"ג בדפוס לבוב (הובא בסה"מ לרס"ג לגר"י פערלא, ל"ת מז, מהדורת תשע"א עמ' שעט).

⁵ וע"ע בשו"ע הרב, חו"מ, הלכות נזקי גוף ונפש, סעיף ד.

ראוי להביאו לידי מכה או מקלל אביו אלא ישתדלנו בדברים, ומשום דאורחא דמילתא דבגדול שכיח כי הא נקט גדול" ודבריו מסתברים מאוד.

עדיין נותר עלינו להסביר את שאר הגמרות?

נראה שיש כאן שתי גישות, שיחד מלמדות אותנו על נפש האדם: האדם הוא יצור מורכב. מצד אחד הוא צריך חופש וחירות, ולכן אין לכפותו. מצד שני האדם זקוק לגבולות, ולפעמים צריך לעצור אותו. הצבת הגבולות אינה באה משנאה אלא מתוך אכפתיות ואהבה. כאשר האדם לומד כי לאביו ואמו יש סמכות, כאשר הוא מקיים 'איש אמו ואביו תיראו', הדבר מסייע לו לרכוש את היראה מהשם יתברך:

תנו רבנן: נאמר 'כבד את אביך ואת אמך', ונאמר 'כבד את ה' מהונך' - השווה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום.

נאמר 'איש אמו ואביו תיראו', ונאמר 'את ה' א-להיך תירא ואותו תעבוד' - השווה הכתוב מוראת אב ואם למוראת המקום...

תנו רבנן: שלשה שותפין הן באדם - הקדוש ברוך הוא, ואביו, ואמו. בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה: 'מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני'

ברור שאין לתת מכות מתוך שנאה ונקמה, כעס ועצבנות. רק מכה שתבוא מתוך אהבה, בכדי לתת גבולות לבן, תצליח ותפעל את פעולתה.

השרידי אש מסביר כי כפיה אינה מועילה, וכך גם הרב קוק בעין איה. כי העיקר אינו כפיה אלא הינוך עצמי 'מרדות אחת בלבו של אדם'. אולם גם הם יסכימו כי ישנם מצבים בהם יש צורך בכפיה.

הכוזרי מסביר כי יש ליהודי שתי קומות: הראשונה היא הקומה האוניברסלית, והשנייה היא הקומה הישראלית. הקומה האוניברסלית היא שמכריחה את האדם לא לגזול או לגנוב, ולשמור על יחסים תקינים בין אדם לחבירו. לעומת זאת הקומה הישראלית מכריחה את האדם לשבת, כשרות ויראת שמים. גם בענין הכפיה יש להבחין בין שני התחומים הללו: לא ניתן לכפות אדם להיות ירא שמים. חובות הלב תלויות ברצונו של כל אדם, והכפיה החיצונית תגרום לו אולי למלמל את מילות התפילה אך לא להתכוון בה. לעומת זאת כאשר האדם פוגע בחבריו ובסביבתו אז אנו מונעים ממנו בכח את הדבר. הכפיה מועילה רק כדי למנוע מעשים פסולים ופגיעה בזולת, אך כאשר מדובר בחובות הלבבות בזה 'טובה מרדות אחת... ממאה מלקויות'.